

Türk Halk Hukukunun Bir Yüzü: “Doğanın Kanunu” Meselesi A Side of Turkish Folk Law: The Issue of “The Law of Nature”

Sevgi DAL

Dr., sevgidal92@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4226-4031

Özet

Halk hukuku, ait olduğu milletin düşünce anlayışı ve yaşayışından beslenmektedir. Toplumun inanış sistemleri, düşünce yapısını ve davranışları; davranışlar, sosyal normları; sosyal normlar ise halk hukukunu oluşturmaktadır. Halk hukukunun en önemli işlevi ise toplum düzenini ve adaleti sağlamaktır. Türk halk hukuku araştırmalarında yapılmış olan halk hukuku tanımlarında bireye ve topluma dikkat çekilmiştir. Ancak halk hukuku, birey ve toplum kadar doğa unsurlarını da kapsamaktadır. Gökyüzü, ağaç, su gibi doğa unsurları, eski Türk yaşantısında sosyal, ekonomik hayat, dinî inanışlar noktasında çeşitli davranış kalıplarının ve sosyal normların şekillenmesine katkı sağlamıştır. Kültürün bir yansıması olan hukuk sistemi, bu özellikler doğrultusunda temellenmiştir. Doğa unsurları, halk hukukunun gerek oluşumunda gerekse ceza sisteminde yer edinen unsurlardır. Doğa unsurlarına atfedilmiş ruhlara yönelik olumlu davranış geliştirmek; toplumsal yaşantıyı kolay kılmak, ihtiyaçların giderilmesi, ruhların gazabından korunmak noktasında önem arz etmektedir. Çalışmamızda da doğa unsurlarına yüklenmiş anlamlara, unsurlara yapılan saygısızlıklar sonucunda karşılaşılabilecek inanılan ağır yaptırımlara, geliştirilen olumlu davranışlar sonucunda ise doğanın ödülleri değinilecektir. Türk kültüründe gökyüzü, ağaç ve su unsurlarının yaratmış olduğu “kült” adı verilen inanış sisteminin halk hukuku oluşumundaki rolü ve bu inanmalar etrafında oluşan Türk toplum yapısı ve düzeni incelenecektir. Bu incelemede hukukun doğa tarafından yaratılmış; akıl ile keşfi yapılmış bir sistem olduğunu savunan “Tabii Hukuk” teorisinden de faydalanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Halk hukuku, doğa, kült, kanun, inanış

Abstract

Folk law is fed by the understanding of the thought and life of the nation to which it belongs. The belief systems, thought structure and behaviors of the society; behaviors, social norms; social norms constitute the folk law. The most important function of folk law is to provide social order and justice. In the definitions of folk law made in Turkish folk law research, attention was drawn to the individual and society. However, folk law covers the elements of nature as well as the individual and society. Elements of nature such as sky, tree and water contributed to the shaping of various behavioral patterns and social norms in terms of social, economic life and religious beliefs in the old Turkish life. The legal system, which is a reflection of culture, is based on these characteristics. The elements of nature are the elements that take place both in the formation of folk law and in the criminal system. It is important to develop positive behavior towards the souls attributed to the elements of nature; to make social life easier, to eliminate the needs, to protect from the wrath of the souls. In our study, the meanings assigned to the elements of nature, the heavy sanctions that are believed to be encountered as a result of disrespect for the elements, and the

rewards of nature as a result of positive behaviors developed will be mentioned. The role of the belief system called “cult” created by the elements of sky, tree and water in Turkish culture in the formation of folk law and the structure and order of Turkish society formed around these beliefs will be examined. In this review, the “Natural Law” theory, which argues that law is a system created by nature and discovered by reason, will also be used.

Keywords: Folk law, nature, cult, law, belief

1. Hukukun Gelişimi ve Türk Halk Hukuku Sistemi

Hukuk, bireylerin hak ve özgürlüklerinin yanında birey-birey, birey toplum, toplum devlet ilişkisini içeren geniş kapsamlı bir oluşumdur. Bu sebeptendir ki hukukun tarihi insanlık tarihi ile eş zamanlı değerlendirilmektedir. İnsanın var olduğu, bir yaşam mücadelesi vermiş olduğu en eski zamanlardan itibaren hukuka ihtiyaç duyulmuş; hukuk zaman içinde ve yaşam şartları çerçevesinde gelişip değişmiştir.

Hukuk, var olduğu toplumun siyasi, sosyal, iktisadi, dinî vb. unsurları ile doğrudan ilişkilidir (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 44). Dolayısıyla hukuk ve toplum ilişkisi incelendiğinde toplumsal değişim çizgisinin hukuk sistemini de doğrudan etkilediği ortaya çıkmaktadır. Türk hukuk tarihinin gelişim çizgisine ve tasnifine bakıldığında medeniyet değişiminin doğrudan hukuk yapısını değiştirdiğini gözlemlemek mümkündür. Türk hukuk sistemi genel olarak İslamiyet’ten önce ve İslamiyet’in kabulünden sonra olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilmektedir. İslamiyet’ten önceki Türk hukuku, Türklerin Orta Asya’daki yaşamlarından başlayarak İslamiyet’i kabul ettikleri 10. yüzyıla kadar olan süreyi kapsamaktadır. İslamiyet’in kabulünden günümüze kadar olan evre ise İslamiyet’in kabulü sonrası Türk hukukunu ifade etmektedir (Dursun, 2016, s. 37-38). Hukuk bilimci S. M. Arsal, İslamiyet’ten önceki Türk hukuk tarihini “Orta Asya devri” olarak adlandırmış ve bu dönemin hukuk yapısının izlerinin Orhun yazıtları, sözlü halk edebiyatı ürünleri ve bugün yaşayan Kuzey ve Orta Asya Türklerinin örf adetleri (1947, s. 68-69) aracılığıyla sürülebileceğini ifade etmektedir. İzi sürülebilen bu hukuk yapısı, Türk milletinin en eski dönemlerden itibaren bir hukuk sistemi oluşturduğunun bir kanıtıdır. Köprülü’nün de ifade ettiği gibi, “*Türkler gibi eski zamanlardan beri büyük siyasi heyetler kurmuş bir milletin yalnız hususi hukuk değil, bilhassa amme hukuku bakımından da kendine has müesseseler vücuda getirmiş olması gayet tabiidir*” (2005, s. 15). Ancak, Köprülü’nün belirtmiş olduğu bu hukuk sistemi günümüzdeki gibi yazılı kanunlar şeklinde karşımıza çıkmamaktadır. Hukuk kurallarının temelini oluşturan inanışlar, din ve ahlak kuralları şeklindedir (Yakut, 2002, s. 402). Eski Türk yaşantısında inanışlar, din ve ahlak kuralları hukuk kuralları işlevini görüp toplumu düzenleyen kurallar arasında kabul edilmektedir. Bunlar, kul ile tanrı arasındaki ve toplumsal ilişkileri düzenleyip geliştiren emir ve yasaklar olarak ifade edilmektedir (Akı, 2007, s. 14). Sözlü hukuk kuralları olarak da ifade edilen

bu kurallar, İslamiyet’in kabulü sonrasındaki devirlerde de varlığını sürdürmüştür.

İslamiyet’in kabulü öncesinde süreklilik arz eden, din ve ahlak kuralları ile temelleri atılan Türk halk hukuku sisteminin toplum düzenini sağlamasının akabinde İslamiyet’in kabulü ile benimsenen şer’i hukuk anlayışı, Osmanlı devletinde yaşanan sosyal, siyasi gelişmelerin kanunlar üzerindeki etkisi, Tanzimat Fermanı ile Batı kaynaklı hukuka yönelim Türk hukuk yapısında değişikliklere sebep olmuştur (Dursun, 2016, s. 39-44). Böylece halk hukukunun yanında ve dışında şer’i hukuk ve pozitif hukuk anlayışları da var olarak Türk hukuk sisteminin yapısı oluşmuştur. Görüldüğü üzere, hukukun gelişimi yaşanan toplumsal olaylar ile doğrudan bağlantılıdır. Din ve medeniyet değişimleri toplumun yapısında olduğu kadar hukukun yapısında da değişim ve dönüşümlere yol açmaktadır. Bu sebeple hukuku toplumdan ve toplumun var olduğu çevreden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

2. Halk Hukukunun Oluşumunda “Doğa”nın Yeri

Halk hukukunun yerli ve yabancı araştırmacılarca günümüze kadar yapılmış tanımları incelendiğinde¹ tanımların birey, toplum ve devlet ile ilişkili olduğu ve tanımlarda “doğa” unsurlarının yer almadığı dikkat çekmektedir. Oysaki “doğa”, Türk halk hukukunun oluşumunda ve gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Doğa unsurlarının etrafında oluşan ruh anlayışı, inanmalar, yaptırımlar ve bu yolla sağlanan toplumsal düzen Türk halk hukukunun zeminini oluşturmuştur. Bu düşünce ışığında bir halk hukuku tanımı oluşturmak gerekirse halk hukuku, *“İnsanoğlunun var olduğu en eski zamanlardan günümüze kadar, toplumun kendisi tarafından sözlü olarak yaratılan, kuşaktan kuşağa sözlü ve yazılı şekilde aktarılarak günümüze ulaşan, insan, hayvan, doğa gibi tüm canlıları içine alan, toplumun hukuki problemlerinin çözülmesi, toplumsal düzenin ve toplum sürekliliğinin sağlanması işlevlerini gerçekleştiren uygulama ve kurallar bütünüdür”* (Dal, 2023, s. 92).

Eski Türk yaşantısında dağ, ırmak, deniz, su kaynağı, ağaç, orman gibi doğa unsurlarının kutsal bir ruhu ve gücü olduğuna inanılmaktadır (Kafesoğlu, 2013, s. 290-291). Ağacın, suyun, rüzgârın kısacası doğaya ait olan unsurların kutsal ruhu, fiziksel dünyanın yanında ahlaki yaşamda da kendisini hissettirmektedir (Maine, 1861, s. 2). Eski Türklerin tapma, saygı duyma, yardım isteme vb. tutumları kimi zaman bir yüce tanrıya kimi zaman ise su, ağaç, ateş, orman gibi doğa unsurlarının ruhlarına yönelik olmuştur (Örnek, 2014, s. 77). Doğa unsurlarının kutsal bir varlık olarak görülmesi dolayısıyla çeşitli emirleri vardır ve bunlar toplum içinde uygulanmaktadır. Edgerton, bu doğaüstü kuralların “ahlaki” olduğunu ifade etmektedir (Edgerton, 1985, s. 43). Ahlak kuralları, insan hayatını ve davranışlarını düzenleyen kurallardır. *Hırsızlık yapma!, yalan*

¹ Tanımlar için bk. (Karataş, 2016, s. 46-56).

söyleme! gibi toplumsal kurallar ahlak kapsamı içinde değerlendirilmektedir. Bu bireysel kuralların yanında toplumda hekimlik ahlakı, esnaf ahlakı gibi belirli gruplar için oluşturulmuş kalıp davranışlar da ahlak ilkeleri olarak benimsenmiştir (Güriz, 2003, s. 13). Bu örnekte görüldüğü gibi, bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda geliştirmiş oldukları davranışlar alışkanlıkları; bu davranışların gruplar tarafından uygulanması ise gelenekleri ortaya çıkarmıştır. Sumner, *Folkways* adlı eserinde bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

“İnsanların ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıkları ilk eylemlerden itibaren her eylemin kendi başına ayakta durduğunu ve anlık tatminden başka bir şey ifade etmediğini belirtmek ilk önce önemlidir. Tekrarlanan ihtiyaçlardan birey için alışkanlıklar, grup için ise gelenekler doğar, ancak bu sonuçlar hiçbir zaman bilinçli olmayan, asla öngörülemeyen sonuçlardır. Uzun süre var olana kadar fark edilmezler ve takdir edilmeleri daha da uzun sürer. Gelecekte baskısı öngörülebilir sorunların çözümüne yönelik kuralların çıkarılmasında temel olarak kullanılmadan önce uzun bir süre daha geçmeli ve zihinsel gelişimin daha yüksek bir aşamasına ulaşılmalıdır. Bu nedenle gelenekler, insan zekasının yaratımları değildir. Bunlar, insanların bilinçsizce faaliyete geçirdiği doğal güçlerin ürünleri gibidirler ya da deneyimlerden geliştirilen, bir ilgiye maksimum uyum sağlamanın nihai biçimine ulaşan, gelenekler ve gelenekler tarafından aktarılan hayvanların içgüdüsel yolları gibidirler” (Sumner, 2008, s. 3-4).

Sumner’ın ifade ettiği gibi yaşamak için insanlığın karşılaştığı ilk durum ihtiyaçtır. İhtiyaçlar sonucunda gelişen eylemler alışkanlıklara dönüşür ve bu alışkanlıklar toplumların ahlaki yapısını oluşturmaktadır. Paragrafta belirtilen “bilinçdışı ve sürekli eylemler” ise sosyal normların ve dolayısıyla halk hukukunun özelliklerini yansıtmaktadır.

Eski Türk toplumunun her üyesi doğa unsurlarına saygısızlığın yasak olması vb. gibi bir kuralı çiğneyen herkesin zarar göreceğini bilmektedir. Toplum tarafından yaratılmış olan bu kurallar davranışları açıkça emreder veya yasaklarlar. Ahlaki, doğaüstü veya yasal zorunlulukları belirtir (Edgerton, s. 24-25). Kişilerin/toplumların deneyimleri olmadan belirli unsurlara yönelik geliştirmiş oldukları bu anlayış, ahlak ve medeniyetin temellerini de oluşturmuştur (Crawford, 1899, s. 151). Sosyal normların halk hukukuna dönüşmesindeki en büyük etken olarak görülen “korku” (Boçarov, 2020, s. 21) ile yapmaktan kaçınılan davranışların süreklilik ve zorunluluk² kazanması hukuk kurallarını oluşturmaktadır. Halk hukuku oluşumunun bir gerekliliği olarak

² Bir geleneğin, davranışın, eylemin halk hukuku olarak değerlendirilebilmesi için süreklilik ve zorunluluk ilkelerine uyması gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Işıktaç, 1992, s. 40-44).

görülen zorunluluk, tabuların toplumdaki işlevlerinden biridir. Crawford’a göre tabular toplum için bir “sosyal zorunluluk” mekanizması yaratmıştır (1899, s. 151). Freud’un “kutsal korku” olarak ifade ettiği tabular “insanlığın yazılmamış en eski anayasası” (1998, s. 40) olarak tanımlanmaktadır. Bu sözlü anayasa etrafında oluşmuş kurallar bütünü toplumun kahramanlarının yapılarını da şekillendirmiştir. Kült gibi inanışlar, sosyal normlar olmadan hiçbir kahramanların ortaya çıkması da mümkün değildir (Harrison, 1913, s. 155). Toplumun olumlu ve örnek karakter çerçevesini bu inanışlardan temellenen sosyal normlar ortaya koymaktadır. Bununla birlikte tanrının gazabına uğramamak ve kişisel, toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla doğada yer alan ruhları memnun etmenin en etkin yolu tabiat kurallarına uygun yaşamaktır. Bu şekilde olumlu ve olumsuz davranış kalıpları gelişmiştir.

Günlük ihtiyaçların giderilmesi, dünya görüşü, kişiler arası ve toplumsal ilişkiler gibi kültürü meydana getiren hemen hemen her unsurun oluşumunda inanışlar önemli rol oynamaktadır (Dursun, 2016, s. 78) İnanışlar, sosyal normların şekillenmesini; sosyal normlar ise toplumu düzenleyen hukuk kurallarının oluşmasını sağlamıştır. Toplum tarafından inanç çerçevesinde yaratılmış olan hukuk kuralları, yazılı bir şekle sahip olmamasına rağmen Eski Türklerin yaşantısında toplum düzenini sağlayabilmiş ve süreklilik kazanmıştır. Malinowski’nin ilkel insanı toplumun inanışları doğrultusunda yaratmış olduğu ve yazılı olmayan hukuk kurallarına güdüsel olarak boyun eğen, saygı duyan örnek bir vatandaş şeklinde ifade etmesi (1998, s. 14-15) de bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Aydınlanma Dönemi’nin düşünürlerinden olan J.J. Rousseau, Malinowski’den önce düzene, güce “boyun eğme” ifadesini kullanmış ancak bu eylemi “haklı güce boyun eğmek” şeklinde ifade etmiştir. Zorba, adaletsiz güce boyun eğmek doğru değildir (1987, s. 18). Doğa unsurları, kutsal özelliği ile haklı bir güç olarak görülmüş ve eski Türk yaşantısında bu güce boyun eğilmiş, itaat edilmiştir. Yine J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde “*Nasıl çoban, sürüsüne göre üstün bir yaradılıştaysa insan sürülerinin çobanları olan başları da uyruklarından daha üstün bir yaradılıştadır*” (1987, s. 16) açıklaması ile yasa koyma erkine sahip olan kişi veya unsurun tanrısal bir varlık olması gerektiğini ifade etmektedir (1987, s. 9). Eski Türklerin halk hukuku yapısı içerisinde doğa unsurları da tanrısal özellik barındırmaları yönüyle bu erki ellerinde bulundurmaktadır.

Hukuk felsefesinin önemli bir konusu olan ve Hobbes, Locke, J.J. Rousseau gibi temsilcileri bulunan Tabii hukuk okulu, hukukun tabiatan, insan tabiatından ortaya çıkmış bir düşünce akımı olduğunu savunmaktadır. Tabii hukuk başka bir iradenin, varlığın ürünü değildir. İnsanın aklı, vicdanı aracılığıyla bulup uyguladığı bir hukuk sistemidir. Bu sebeple tabii hukukun yaptırımını da vicdan azabı şeklinde kendisini göstermektedir. Kişiler, ödev ve sorumluluklarının farkındadır. Tabii hukukun “başkasına ait olanı almaktan kaçınmak, kusur sonucu

verilen zararı tazmin etmek, verilen sözün tutulması ve sözleşmeyle üstlenilen şeyin yapılması” (Güriz, 2003, s. 153-154) özellikleri eski Türk yaşantısında uygulanan sözlü hukuk kurallarını yansıtmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, tabii hukuk okulunun da dayanağı doğanın kendi yaratmış olduğu sistemin kendisidir. Tabii hukukun savunmuş olduğu gibi bu sistem doğanın içinde mevcuttur. Toplumun bu sisteme, düzene ayak uydurma şekli, hassasiyeti çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmamız aracılığıyla Türk halk hukuku araştırmalarında ihmal edilen bir unsur olan “doğa”nın toplumsal düzene olan katkısı, doğa unsurlarına yönelik olarak oluşmuş olumlu, olumsuz davranışlar ve bu davranışlar sonucu oluşan yaptırımlara değinilecektir.

3. Halk Hukuku Yönüyle Doğa/Tabiat Kültürleri

Kültür ve sanat tarihçisi Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş* adlı eserinde kâinatın içinde yer alan gök, yer, güneş, ay, ateş, su gibi unsurların dikotomik yapısını açıklamakta ve bu unsurların bir sistem halinde işlediğini ifade etmektedir. Bu sisteme dâhil unsurların anlam ve görevleri kozmik yasalar ile belirlenmektedir. Bu kozmik yasanın temeli ise Türk inanç sistemine dayanmaktadır (2001, s. 23-25). Eski Türklerin hayatlarını sürmüş olduğu bozkır coğrafyası ve bu coğrafyada var olan doğa unsurları Türk yaşantısının merkezi konumundadır. Yaşanılan coğrafyaya uygun olarak sosyal, ekonomik, dinî vb. insanı ilgilendiren her alan şekillenmiştir.

Eski Türk yaşantısında dinî sistem ilk olarak tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü ve gök tanrı dini ile şekillenmiştir (Kafesoğlu, 2013, s. 290-294). Fransızca kökenli bir terim olan kült, “*din, yerel özellikler taşıyan dinî törenler*” (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1558) ya da “*bir grubun atalarının ruhlarına tapınma veya onlarla iletişim kurma ile ilgili faaliyetler*” (Winick, 1970, s. 143) gibi anlamlar taşımaktadır. V. Beşevliyev ise kült terimini şu şekilde açıklar: “*Her dinin en gerçek unsurlarından birini teşkil eden kült, insanın tabiat üstü kuvvetler veya ilahlarla olan münasebeti sırasında çeşit hareketlerle ifade olunur. Bu hareketler pek muhtelif şekiller gösterir. Bunlar musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal, büyü kurban merasimi gibi sözler olabileceği gibi, sessiz dua veya alelade bir tâzim şeklinde de olabilir*” (1945, s. 239). Bozkır Türklerinin de dağ, ağaç, su gibi doğa unsurlarının birer ruhu olduğuna inanması (Kafesoğlu, 2013, s. 290) ve bu inanışa yönelik kalıp davranışlar sergilemesi bu unsurların dağ kültü, ağaç kültü, su kültü şeklinde ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Doğa kültlerine *Yer-su/Yer ana* adı verilmektedir. Bu inanış doğrultusunda doğada bulunan ve canlı olduğuna inanılan varlıklara zarar vermek, saygısız davranmak tanrıyı aşağılamak anlamına gelmektedir (Bayat, 2016, s. 20-31). Eski Türkler, yer-su ruhlarının insanlara en yakın tanrılar olduğuna inanmaktadır. İnsanlar bu tanrılar ile herhangi bir aracı olmadan iletişim kurabilmektedir. Bu sebeple davranışların kontrollü bir şekilde geliştirilmesi doğada huzurlu yaşamın bir yolu olarak görülmektedir (Yörükân, 2014, s. 58).

Türk yaşantısında kült kabul edilen doğa unsurları tanrısallık özelliği barındırsa da tapınılan nesnelere olmamışlardır. Türk kültüründe kült yalnızca Gök Tanrı ile birlikte kullanıldığında dinî tapınma anlamı barındırmaktadır (Ergun, 2012, s. 23). Bizanslı tarihçi Simocattes’in Türk dini ve inanışlarıyla ilgili vermiş olduğu bilgi bu düşünceyi destekler niteliktedir: “...*Türkler suya ve havaya saygı gösterir, yer yüzünü üstün tutarlar. Ancak sadece yeri ve göğü yarattıklarına inandıkları Tanrı’ya ibadet ederler*” (Gökçe, 2019, s. 61).

Doğa kültlerinin yanında “gök”e atfedilen kutsallık ile Gök-Tanrı dini de konumuz gereği önem taşımaktadır. Gökyüzü; gökteki gezegenlerin konumları, toprağın bereketi, insan kaderinin belirlenmesi gibi konularda etkin rol üstlenmektedir (Harva, 2014, s. 114-115). Doğa üzerinde böylesine hâkimiyeti bulunan Gök Tanrı dini, ağaç ve su kültü çalışmamızda ele alınacaktır. Gök, ağaç, su gibi doğa unsurlarının Eski Türk yaşantısı içindeki anlamı, bu unsurlara yönelik toplum içinde gelişen olumlu ve olumsuz davranış kalıpları, sözlü hukuk kuralları, olumsuz tutumlar karşısında insanlara yönelik gerçekleşeceğine inanılan yaptırımlar ve bu inanışın günümüze olan yansımaları alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

3.1. Gök Tanrı İnançına Bağlı Halk Hukuku Uygulamaları

Türk tarihinin bilinen en eski yazılı metinleri olan Orhun yazıtlarında Gök Tanrı’nın varlığından ve özelliklerinden bahsedilmektedir. Gök Tanrı, göklerin tengrisi, mavi ve yüksekte olarak bilinmekte (Baldick, 2016, s. 52) ve hükümdarlar onun yeryüzündeki kutlu temsilcisi olarak görülmektedir (Pamir, 2003, s. 162). Bu özelliklerinden dolayı hükümdarlara “gökçe” ya da “göğün yarattığı” gibi sıfatlar verilmektedir. Orhun yazıtlarında Gök Tanrı’dan “*Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş*” (Ergin, 2012, s. 13); “*Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı...*” (Ergin, 2012, s. 57) şeklinde gökte, yukarıda olduğunun altı çizilerek bahsedilmektedir. Ayrıca hükümdarlar görevleri yönüyle de Gök Tanrı’ya benzetilmektedir. Gök Tanrı’nın Türkleri felaketten korumak, Türk milletinin zafer kazanmasını sağlamak gibi yardımları bulunmaktadır (Pamir, 2003, s. 162). Hükümdarın, kağanın milletini ve devletini bir ve daim kılma çabası da bu misyonun devamı olarak görülmektedir.

Türk hukuk sistemi incelendiğinde bir devlet çatısı oluşmadan önce hukuk kurallarının toplum tarafından sosyal normlar aracılığıyla yaratıldığı (Karataş, 2016, s.101-102); devlet yapılanması sonrasında ise hükümdarlar aracılığıyla kanunların oluşturulduğu görülmektedir. “Yasa”³ adı verilen Moğol kanunları da Cengiz Han tarafından oluşturulmuş hukuk kurallarıdır. Yasa’nın tanrının isteği

³ Yasa, Türk töresinden izler barındırmaktadır. Bu sebeple Yasa, Türk hukuk sisteminin kaynakları arasında yer alır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Dursun, 2016, s. 87.)

üzerine oluştuğu düşünülmektedir: “*Toprağı almamız, düzeni tesis etmemiz ve Yasa/Yasak’ı (temel yasa) koymamız Tanrı’nın iradesidir*” (Roux, 2011, s. 118).

Tanrıya ve kut almış hükümdara yönelik gerçekleşen olumlu davranışların ödülü; itaatsizliğin ise cezası bulunmaktadır. Örneğin din adamları, hükümdarın uzun bir ömrü olması için göğe yalvardıkları takdirde vergi ödemekten muaf tutularak ödüllendirilmektedir (Roux, 2011, s. 119). Hükümdara yönelik yapılacak olumsuz tutumların ise cezası ölümdür (Baldick, 2016, s. 52). Doğa kurallarına aykırı davranmanın ve toplumsal düzeni bozmanın da ağır yaptırımları bulunmaktadır:

“Tengri’nin bildiği anlaşılın tek ceza ölümdür. Onun teklifiğini ilgilendiren suçlar kuşkusuz onun teklifiğini veya çokluğunu ilgilendirdiği oranda bazen az sayıda bazen çok sayıda görülmektedir. Kendi teklifi içinde Tengri evrensel düzeni tehlikeye atan her şeye karşıdır. Yenilgi, Tanrı’nın sevgi göstermeyişinin sonucudur: Gök tarafından sevilmiyoruz der yenilenler. Kısırlık da öyledir” (Roux, 2011, s. 124).

Aynı düşünce şekli ile Orhun Yazıtları’nda Çin’e teslim olan Türk halkının Tanrı tarafından ölümle cezalandırılacağı ifade edilmiştir:

“Türk milleti hanını bulmayıp Çin’den ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çin’e tekrar teslim oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk milleti öldü...” (Ergin, 2012, s. 65). Yine Tardu Kağan’ın seferinde hayvanlar ve askerler arasında çıkan hastalık da tanrının gazabı olarak nitelendirilmiştir (Pamir, 2003, s. 163). Bununla birlikte zaferler de Tanrı’nın ödülü olarak görülmektedir:

“Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam Kağanı annem hatunu yükselten Tanrı...”, “Tanrı buyurduğu için devletim kismetim var olduğu için ölecek milleti diriltip besledim (Ergin, 2012, s. 43). Toplumun ilerleyişi, mağlubiyeti gibi tüm gelişmeler tanrının koruması ya da cezası olarak değerlendirilmektedir: *“Göktürklerin Çin’den ayrılarak bağımsız bir devlet kurmaları Gök Tanrı’nın iradesiyle gerçekleşmiş, kağan onlara Gök Tanrı tarafından verilmiş, ancak halk kağanını terk ettiği için Tanrı tarafından perişanlığa uğratılmıştır. Yine Tonyukuk’a da başarıları için gereken bilgiyi bağışlayan Gök Tanrı’dır. Savaşlarda Tanrı’nın iradesiyle zafere ulaşılmaktadır”* (Pamir, 2003, s. 163).

Toplumun huzurunu ve düzenini bozacak her eyleme, davranışa Gök Tanrı’nın bir yaptırımı olacağına inanıldığı için kağanlar, olumsuz eylemler karşısında tanrıdan almış oldukları güç ile cezanın verilmesine aracılık edebilmektedir. Uygur Kağanı Bayan Çur Kağan, yurtta isyan başlatan kişileri

mızraklayarak isyanı durdurduğunu şu cümle ile ifade etmektedir: “*Gök Tanrı ve yer bana emrettiği için onu mızrakladım*”. Cezanın verilmesi gibi toplum düzenini bozarak isyan eden grupların pişmanlıklarını göstermeleri sonucunda affedilmeleri de tanrının buyruğu olarak görülmektedir (Ögel, 1971, s. 81).

Türk halk anlatılarında kısır olan kadın ve çocuksuz aile olumsuz bir özellik taşımakta; halk tarafından dışlanmaktadır. Anlatılarda “çocuksuzluk” bir motif olarak önemli bir yer kaplamaktadır. Dede Korkut anlatmaları ve pek çok Türk destanında bu motif aynı şekilde işlenmektedir. Dede Korkut Kitabı’nda çocuksuz ailelerin Tanrı’nın gazabına uğradığı şu cümleler ile ifade edilmektedir:

“*Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu-kızı olmayanı kara otağa alın. Altına kara keçe döşeyin. Önüne kara koyun yahnisinden getirin. Yerse yesin yemezse kalksın gitsin. Oğlu kızı olmayana Tanrı Taalâ gazap etmiştir, biz de ederiz, iyi bilsin*” (Ergin, 2014, s. 4). Görüldüğü üzere çocuksuzluk motifi İslamiyet’in etkilerini barındıran Dede Korkut anlatmalarında da eski Türk yaşantısında olduğu gibi Tanrı gazabı olarak nitelendirilmiştir.

Kötü söz söylemek de Gök Tanrı’nın sevmediği toplumsal davranışlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut Kitabı’nda yer alan “*Tanrı kötü konuşanları sevmez*”; *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise “*Eğer şimdi böylesi kötü düşüncelerimiz varsa Gök tarafından sevilmeyeceğiz*” (Roux, 2011, s. 125) cümleleri bu düşüncüyü özetlemektedir. Sözlü hukuk anlayışının hüküm sürdüğü bu dönemlerde kullanılan sözler ve davranışlar son derece önemlidir. Kişiler arasındaki güven, saygının temelini sözlü iletişim ve davranışlar sağlamaktadır. İletişim aracı olarak kullanılan sözlerin de doğru, yalansız ve ahlaka uygun olması beklenir. Aksi davranışları sergileyen kişilerin Oğuz Türkleri arasında dışlandığı, toplum dışına itildiği ifade edilmektedir. Bu sözlü yaptırım, bireysel bir ceza olarak da kalmaz; yalan söyleyen, kötü söz kullanan kişinin kendisinden sonra gelen soyu da bu suçla anılmaktadır (Yıldırım, 1972, s. 38). Günümüz hukuk sisteminin aksine halk hukukunda cezalar bireysel değil, kolektif anlayış barındırmaktadır. Bir suçtan tüm aile, soy etkilenmektedir. Bu özellik de suçun işlenmemesi için önemli bir yaptırım olarak görülebilir.

Göge yönelik inanışlar eski Türklerin Orta Asya’daki varlıkları ile sınırlı değildir; inanışların izleri Anadolu’da da bulunmaktadır. Gök gürlmesi, gökkuşağı gibi göge dair pek çok inanış günümüzde canlı bir şekilde yaşamaktadır. Anadolu’da gök gürlmesi, sert rüzgâr ve fırtına “tanrısal kızgınlık” olarak değerlendirilmekte; eski Türk yaşantısında olduğu gibi “göğün gazabı” olarak nitelendirilebilmektedir. Antalya’da yaşayan yörükler arasında gök gürlmesinin cehennemde meydana gelen kavga sonucu olduğuna dair bir inanış bulunmaktadır (Boratav, 2012, s. 72). Eski Türkler arasında yer aldığı gibi gök kuşağının günümüzde de uğurlu, kutlu özelliği devam ettirilmektedir. Gökkuşağı Anadolu’nun pek çok yerinde “nur” şeklinde adlandırılmakta ve gökkuşağının dilekleri göge ulaştırarak dileklerin gerçekleşeceğine dair bir inanış

bulunmaktadır (Turan, 2011, s. 55). Bununla birlikte Muğla’da gökkuşağının altından geçmenin olumsuz sonuçları olacağına dair bir inanış da vardır: “*Gök kuşağının içinde gizli bir mana (güç) barındırdığı düşünüldüğünden altından geçenlerin hayatı boyunca rezillikten, dert ve belalardan kurtulamayacağına inanılır. Bu yüzden bu kuşağın altından geçilmemesi konusunda ebeveynlerin çocuklarını sıkı sıkıya tembihlediği bilinmektedir*” (Eşmeli, 2014, s. 205). Örneklerde yer alan ve eski Türkler arasında yaygın bir inanış olan “göğün kızması” sonucu oluşan bu yaptırımların günümüzde de davranışa dönüşmüş bir inanış olarak var olduğunu ve toplumsal düzene yön verdiğini ifade etmek mümkündür.

3.2. Su Kültüne Bağlı Halk Hukuku Uygulamaları

İnsan yaşamı için olduğu kadar toplumsal yaşam için de önemli bir madde olan su, medeniyetleri yaratan merkez unsur olarak görülmektedir. Gökten yağmur şeklinde indiği için gökle bağlantılı olduğu düşünülen (Roux, 2011, s. 143) su kültürünün oluşmasında suyun şifa veren arındırıcı işlevi, bolluk, bereket simgesi olması önemli bir etkidir. Su kültürü; deniz, göl, çeşme, ırmak gibi su kaynaklarını da içine almaktadır (Örnek, 2014, s. 100).

Su, kutsallığın, yaratımın, yok oluşun simgesi olarak görülmekte; olumlu olumsuz anlamları birlikte barındırmaktadır. İnsan ve toplum yaşamının sürdürülmesinde büyük öneme sahip olan bu unsur, zaman içinde inanç ve kültür ögesi hâlini almıştır. Özellikle eski Türk yaşamında suyun kutsiyetine dair pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örnekler halk edebiyatı yaratmaları aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır (Baysal, 2019). Suya atfedilen kutsallık İslamiyet’in kabulü sonrasında da karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut Kitabı’nda Salur Kazan’ın su için kullandığı sıfatlar ve su ile konuşma çabası suyun çok çeşitli özelliğini gözler önüne sermektedir:

“Çağnam çağnam kayalardan çıkan su

Ağaç gimileri oynadan su

Hasan ile Hüseyin’in hasreti su

Ayişe ile Fatımanun nigahı su

Şahbaz atlar gelüp içdüğü su

Kızıl develer gelüp kiçdüğü su

Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı su

Ordunun haberin bilür-misin diğil mana

Kara başum kurban olsun suyum sana” (Ergin, 2014, s. 101). Kazan Han’ın suya başını kurban etmesi suyun kutsiyetini gösteren önemli bir ifadedir. Ayrıca Kazan Han’ın ordusunun yerinin su tarafından bilinebileceğine ve bu konuyla ilgili suyun kendisine yol gösterebileceğine inanması suyun böyle bir yeteneği olduğuna dair olan inancın bir göstergesidir.

Kırgız ve Kazak Türkleri arasında yaygın bir gelenek olarak kısır kadınların pınar başlarında yatırılması, suyun mucizelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Pınar başında sabahlayan kısır kadınlar çocuk sahibi olabilmektedir (Ögel, 2014b, s. 458-459). Eski Türk inancı içerisinde bu durum kutlu suyun bir mucizesi olarak görülmektedir. Hakas Türklerinin inancında yer aldığı gibi *sug-eezi* adı verilen su iyisi bir kadındır (Burkanov, 2013, s. 10). Bu sebeple su iyisinin toplumda çocuk sahibi olmak isteyen insanlara karşı bu şekilde bir ödülü bulunabilmektedir. Benzer bir inanış Altaylara ait bir anlatımda da karşımıza çıkmaktadır. Anlatımda *Süt-Ak-Göl* adına rastlanmaktadır. Süt rengi olan bu ak göl, insanların yaşamları ve ruhları ile bağlantılı görülmektedir. Bir çocuğun doğacağı zaman bu ak gölden ruh alındığına inanılmaktadır (Ögel, 2014a, s. 621). Altay destanlarında önemli bir yer tutan *Ak-Ene/Ak Ana*, suyun içinde yaşayan akıllı, bilgili bir ilahe olarak tanımlanmaktadır. Ak Ene, Tanrı Ülgen’e akıl veren bir konumdadır. Böylece Ak Ene’nin kutsal sayılmasının asıl sebeplerinden birinin kutsal su içerisinde yaşıyor olması olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki su, ruh veren bir yapı sergilemektedir. Bu özelliğinden dolayı toplum tarafından suyu kızdırmak ve olumsuz davranışlar sergilemek yeni doğacak çocuklara verilecek ruhu da engellemek anlamına gelebilir. Bu cezaî yaptırım, toplumun birliği ve devamı için bir tehlikedir. Eski Türklerin bozkır yaşantısını güvenli bir şekilde sürdürebilmesi için soyun devamına, yurdu koruyan yiğitlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlayış ile kurallara uymak, toplumun yararına olan bir davranış olarak görülmektedir.

Kazak Türkleri arasında “sudan çekinme” şeklinde adlandırılan bir gelenek bulunmaktadır. Kazaklar suyu kirletmemek için yüzünü yıkamadan yemeğe gelen çocuklarının bu davranışını suya duydukları saygı ve çekingenlik neticesinde hoş görmektedir (İnan, 2020a, s. 494). Eski Türk yaşantısında çocuk terbiyesine verilen öneme (Guignes I, 2018, s. 125) ve Türk halk hukukunda çocukların ailelerine karşı olumsuz tavırlarının dahi ağır yaptırımlar ile karşılanmasına rağmen bir çocuğun yüzünü yıkamadan yemeğe gelmesinin hoş karşılanıyor olması yalnızca suya dair gelişen olumlu davranış kalıpları ile açıklanabilmektedir.

Suyu kirletmemek eski Türklerde, Moğollarda ve çağdaş Altaylılarda ortak olarak bulunan bir kuraldır. Bu uygulama suyun kutsallığı dolayısıyla su kültü ile açıklanmaktadır (İnan, 2020a, s. 493; Akpınar, 1999, s. 78). Cengiz Han’ın oluşturmuş olduğu “Yasa”da suya dair önemli kanun maddeleri bulunmaktadır:

1. *Su ve ateş, (altında ateşin saklı bulunduğu kül) göçebelerin hayatında bilhassa değerli, çok kere güç elde edilir ve bundan ötürü de her türlü harip ve kullanılmaz hâle getirilmeye karşı (kuyu kirletilmesi gibi) muhakkak korunulması gereken unsurlardır.*
2. *Kim kül veya su içinde işerse ölümle cezalandırılır.*
3. *Suya elleri daldırmak yasaktır; su almak için bir kap kullanılmalıdır.*

4. *Giyildiği ve iyice yıpranmadığı sürece elbiseleri yıkamak yasaktır* (Alinge, 1967, s. 53-144).

Suyu kirletmemeye dair sözlü kuralların yansıması Anadolu'da Tahtacılar arasında da bulunmaktadır. Tahtacılar arasında suya tükürmek veya işemek yasaktır (Roux, 2011, s. 144) ayrıca suya girerek suyu kirleten kişilerin ölebileceğine de inanılmaktadırlar (Akpınar, 1999, s. 78).

Su dedesi, su iyesi, su anası olarak adlandırılan ve göl, deniz, nehir gibi su birikintilerinde yaşayan su ruhları kızdıkları takdirde suda yoğun dalgalar oluşturup suya giren insanları çekip cezalandırmaktadır. Su iyelerinin toplumda herhangi bir aksaklık meydana gelmediği, kurallara uyulduğu zamanlarda ise suya giren insanları şifa ile ödüllendirmesine (Atnur, 2002, s. 873) dayanan inanın izleri de Edremit'te yaşayan Tahtacılar ve Kızıbaş Karakeçili Yörüklerinde gözlemlenmektedir. Burada karnı ağrıyan çocukların ağrılarının geçmesi için suya dua edilmektedir (Akpınar, 1999, s. 80). Erzurum'da bulunan Dumlu adlı su kaynağının suyunun da hamile kadınların kolay doğum yapmasını sağladığına dair bir inanış bulunmaktadır. Bu inanış gereği su kaynağı yakınındaki kadınlar bu sudan içmekte ve kolay bir doğum geçireceğine inanmaktadır. Böyle bir hikmeti bulunan kutsal gücün yakınına ise olumsuz bir davranış sergilemek de su ruhunu kızdıran bir durum olarak görülmektedir. Dumlu kaynağının başında rakı içmek isteyen bir grubun rakı şişelerini suya daldırmaları sonucunda fırtına oluştuğu ve dolu yağdığı ifade edilmektedir (Boratav, 1994, s. 49-50). Suyun kutsal gücü toplum inanışlarına ve düzenine uygun davranan kişilere sağlık bahşederken aykırı davranışlara karşı ağır yaptırım uygulamaktadır. İslam inancına göre alkol tüketmek yasaklanmış bir eylemdir. Dolayısıyla tanrıdan gücünü almış olan kutsal su tarafından da yasak görülmektedir. Bu anlatma aracılığıyla topluma yasaklanmış eylemleri yapmanın ceza ile karşılık bulacağı mesajı verilmektedir.

Verilen sözleri tutmayan, yeminine sadık kalmayan kişilerin de su iyeleri tarafından cezalandıracağına inanılması sebebiyle yeminler su kaynağına yakın yerlerde edilmektedir. Suyun kutsal gücü şahitliğinde edilen bu yeminler, sözlü olarak yapılan anlaşmalar için güven teşkil etmektedir. Tunceli'de yeminler Munzur Çayı üzerinde yapılmaktadır. Yeminin ardından çaydan su içilip bir taş atılarak yeminin kabulü için niyet edilmektedir. Küslüklerin bitmesi için de suya taş atma pratiği gerçekleştirilmektedir (Akpınar, 1999, s. 79). Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "*suyun Ayşe'si Fatma'sı hakkı*" şeklinde de su üzerine yemin edilmektedir (Kalafat, 2012, s. 123). Su, peygamber eşi ve kızı gibi İslam dini için önemli isimler ile birlikte anılarak ve yemine konu olarak kutsal yönünün günümüzdeki canlılığını ortaya koymaktadır.

Türk kültürünü, yaşayış ve tecrübelerini kuşaktan kuşağa asırlar boyunca taşıyan atasözleri, sözlü hukuk kurallarını da yoğun bir şekilde bünyesinde barındıran edebî bir türdür (Dursun, 2015, s. 152). Atasözleri eski Türk

hafızasının bir yansıması olarak suyun özelliklerini yansıtmaktadır: “Değerli taş su dibindedir”, “Kara suya tükürme, halkı milleti kötüleme”, “Acı acıya, su sancıya”, “Su geçmez sözü söylememek daha iyidir” (Baysal, 2019, s. 418-422) vb. atasözlerinde yer aldığı gibi su; değerli, temiz tutulması gereken, şifa veren, kutsal özelliklerini Türk kültürünün en eski dönemlerinden bu yana muhafaza etmiş ve günümüze taşımıştır.

Türk halkına ait su konulu pek çok anlatıma, efsane de bulunmaktadır. Kıbrıs Zeytinli köyünde suyun kutsallığını ve yaptırımlarını gözler önüne seren bir anlatıma şu şekildedir: “Kıbrıs Zeytinli Köyü Kalafat Deresi’ne ait bir inanışa göre suyun gözünde Şahmerdan yaşar ve suyun akışını bu büyük yılan kontrol eder. Bu yılan suyu israf edenleri, tembelleri, kendisine hediye vermeyenleri sevmezdi. Ona hediye olarak ekmek, çiçek, dal, yaprak verirdi. Bir anlatıya göre kendisine hediye verilmediği için 9 yaşındaki bir çocuğu yutmuştur” bu anlatıdaki “hediye” ifadesi başka anlatılarda “kurban vermek” şeklinde karşımıza çıkmaktadır: “İnanca göre köylüler mevsimlik su taşkınlarından korunmak için her yıl bir hane tarafından bir kurban kesmektedir.” Suya kurban vermeyen kişilerin başlarına bir felaket geleceğine inanıldığı için (Kalafat, 2012, s. 125-127) toplum içerisinde bu kurala uyulmuş; toplumsal düzen sağlanmıştır.

3.3. Ağaç Kültüne Bağlı Halk Hukuku Uygulamaları

Ağaç, dünya ve Türk mitolojisinde çeşitli anlamlar barındıran bir doğa unsurudur. Türk kültüründe ağaç; kutsal, değerli görülmekte ve eski Türk yaşantısına yön veren bir özellik sergilemektedir. En yaygın kùltlerden biri olarak ağaç, yeryüzündeki anlamlarının yanı sıra ebedî düşüncenin simgesi olarak da bilinmektedir (Ocak, 2015, s. 129).

Ağaç, Şamanizm’in temel unsurlarından biridir. Şaman davulu ağaç odunundan yapılmakta; davula ağaç resmi çizilmektedir. Bununla birlikte evren ağacı adı verilen ağacın dünyanın ortasında bulunduğuna inanılmakta ve ağaç, dünyanın direği olarak ifade edilmektedir. Bu direğin dallarının Ülgen’in sarayına ulaştığı inancı yaygındır. Böylece kozmik ağaç yer altındaki kökleri, yeryüzünün direği ve Ülgen’in sarayına ulaşan dallarıyla üç evreni birbirine bağlayan bir direk konumundadır (Eliade, 2014, s. 338). Şaman ayinlerinin vazgeçilmezi kayın ağacının, Ülgen ve Umay Tanrıları tarafından gökten indirildiğine inanılmaktadır. Mukaddes kayın ağacı yanında yağmur duaları yapılmakta; ağaca kurban sunulmaktadır:

Altın yapraklı bay kayın

Sekiz gölgeli mukaddes kayın

Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın

Ey mübarek kayın, sana kara yanaklı

Ak kuzu kurban ediyorum (İnan, 2020b, s. 254).

Şamanizm ile dünyanın merkezinde görülen ve Tanrılar ile iletişim aracı olarak ifade edilen ağaçlar, Anadolu yaşantısında da “ata mirası” özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Evlerin önünde bulunan ağaçlar; aile, ev ve soyun mirası olarak benimsenmiştir. Bu ağaçların kesilmesinin ise bir felakete yol açacağına inanılmaktadır (Ögel, 2014b, s. 597). Dede Korkut Kitabı’ndaki anlatımlarda evinin önündeki ağacın kesilmemesi bir hayır, dua olarak karşımıza çıkmaktadır: “*Kölgelüçe kaba ağacın kesilmesün*” (Ergin, 2014, s. 94). Ulu ağacın sahibine güç verdiğine inanılmaktadır (Boratav, 2012, s. 30). Ayrıca ağaçlar uzun ömürlü, köklü yapıları dolayısıyla soyların devamlılığına da şahitlik etmiştir. Bu yönüyle miras olarak değerlendirilen bu kutsal varlığın kesilmesi atanın mirasına da sahip çıkılmadığı anlamına gelmektedir. Bu durum ölmüş olan ataya⁴ yönelik olumsuz bir tutum olarak değerlendirilmektedir.

Ölmüş ataya karşı devam ettirilen saygı ve hürmet “baba hukuku”nun bir göstergesidir. Atanın mirasına sahip çıkmak ataların ruhlarını hoşnut etmek için yapılan bir uygulamadır (Kafesoğlu, 2013, s. 292). Çünkü eski Türk yaşantısında var olan atalar kültürüne göre aile büyüklerinin ruhları yeryüzünde kalmakta ve yaşayan akrabalarının hayatlarını olumlu veya olumsuz şekilde etkileyebilmektedir (Etnoloji Sözlüğü, 1971, s. 23). Eski Türkler sosyal normlara ve geleneklere aykırı davranmanın sonucunda çeşitli yaptırımların uygulanacağını bilinci (Boçarov, 2020, s. 207) ile ata mirası olarak gördüğü “ağaç”ı kesmemeyi görev bilmıştır. Bu sebeple ata mirası olan ve kutsal bir özellik taşıyan ağacın kesilmesi de toplumda bir tabu halini almıştır. “İnsanlığın yazılmamış en eski yasası” (Freud, 1998, s. 40) olarak tanımlanan tabu ile ağacın kesilmesi bir felaket ile sonuçlanacaktır. Bununla birlikte ata mirasına yönelik yapılmış olan saygısızlıklar toplum tarafından da hoş karşılanmamakta ve “ayıplanma”, “kınanma” gibi sözlü hukuk yaptırımları (Dursun, 2016, s. 249) ile de karşılanabilmektedir.

Türk edebî ürünlerinde ağaç, ata mirası olarak değil doğrudan “ana” ve “ata” özellikleri ile de karşımıza çıkmaktadır. Ağacın çocuğu olmayan aileleri çocuk sahibi yapabileceğine dair olan inanış vardır (Frazer, 2020, s. 54). Bu inanış *Oğuz Kağan Destanı*, Altay Türklerinin *Ak Taycı Destanı*, Tatarların *Narıkbay Destanı* gibi Türk destanlarında yerini almıştır (Yıldırım ve Kuzu, 2020, s. 41) Dede Korkut anlatımlarında Basat ve Tepegöz arasında geçen diyalogda ise ağaç “ata” olarak zikredilir: “*Atam adın sorar olsan kaba ağaç, Anam adın dir-isen kağan aslan*” (Ergin, 2014, s. 214).

Eski Türk yaşantısında ağaç kültürü ile birlikte canlı varlıkların evi olarak görülen orman da dinî inanmalara ve ruha sahip bir doğa unsurudur. Eski Türklerin ağaç ruhunu kızdırmama çabası aynı şekilde orman kültürü için de

⁴ Ölüm kültürü adı verilen bu inanışa dair ayrıntılı bilgi için bk. Altın, Kübra Yıldız, (2018). *Türk Kültüründe Atalar Kültü*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 141.

geçerlidir. Ormanda yapılan avların veya kesilen ağaçların orman ruhunu kızdırmadan yapılması gerekmektedir. Ekosistemin bozulması orman ruhunu öfkeliendirecek bir eylemdir (Bayat, 2016, s. 171-176). Bu anlayışla avcılık ile geçinen Şor Türkleri arasında orman kültürüne yönelik çeşitli kurallar oluşmuştur. Bu kurallar şu şekildedir:

1. *Avcı yalan söylemeyen, sözüne güvenilir ahlaklı kişiler olmalıdır.*
2. *Avcı ava çıkacağı gün cinsel ilişkiye girmemiş olmalıdır.*
3. *Avcının evde kalan aile fertleri temizlik kurallarına uymalıdır.*
4. *Avcı obasına dönünceye kadar obada eğlence, şakalaşma yasaktır. Orman ruhları bunlardan hoşlanmaz.*
5. *Orman ruhları müstehcen hikâyelerden hoşlandığı için avcılar yanlarında usta bir hikâyeci bulundurmalıdır. Bu hikâyeci avdan avcı kadar hisse almalıdır (İnan, 1986, s. 63).*

Ağaca yönelik inanışlar yalnızca eski Türk yaşantısı ile sınırlı değildir. İslamiyet’in kabulü sonrasında da ağaca verilen değer ve kutsiyet devam etmiştir. Kur’an-ı Kerim’de ağaçların Allah’ın varlığına bir delil olarak gösterilmesi, peygamberlerin kurumuş ağaçları canlandırması gibi ağacın kutsallığını yansıtan örnekler bulunmaktadır (Ergun, 2012, s. 108). Günümüzde de bu inanışların yansımaları bulunmakta; inanış temelli gelişen davranış kalıpları varlığını korumaktadır. Tahtacıların ağaçlara duyduğu saygı ve bağlılıklarını yansıtan “Muharrem ayında ağaç kesmek yasaktır, salı günleri ağaç kesilmez, işe başlanacağı sırada ağaçlar için dualar okunur” (Ocak, 2015, s. 135) gibi çeşitli kuralları vardır. Benzer kurallar Karakoyunlu Türkmenleri arasında da bulunmaktadır. Karakoyunlular, ağaçlara zarar veren her eylemi yasaklamıştır. Ayrıca ağaca demir takan kişiye ağacın fayda sağlayacağına ve kişiyi cehennemden koruyacağına inanılmaktadır. Kadınlar tarafından ağaçlara çiçekler takılıp kurban sunulmaktadır (Ocak, 2015, s. 134).

Eski Türk inanışlarının izi olarak Anadolu’nun pek çok yerinde ulu ve yalnız ağaçlar dilek ağacı olarak kullanılmakta; ağacın şifacı yönüne dair anlatımlar canlı bir şekilde yaşamaktadır. Örneğin Muğla ilinde yaşlı çınar ağaçlarının ermiş olduğuna dair bir inanış bulunmaktadır. Yine bu ilde belirli bölgelerde bulunan çınar ağaçlarına hasta çocukların götürülmesi ve ağaçtan şifa beklenmesine dair anlatılar (Gökçe, 2019, s. 68-69) çalışmalarda yer almaktadır. Türk destanlarında ana rolünde karşımıza çıktığını ifade etmiş olduğumuz ağacın bu özelliği günümüzde Adana’da “Cennet Ana” adıyla karşımıza çıkmaktadır. Cennet ana adlı ağacın hasta çocukları tedavi ettiğine inanılmaktadır. Ağacın bu ödülüne karşı toplumun tarafından ağacın öperek paçavra bağladığı gözlenmiştir (Özarslan, 2003, s. 100).

Eski Türk yaşantısında şeytan ve kötü ruhları kovan güneşin batışını engelleyen, rüzgârı dindiren ay tutulmasına etki eden, yağmur yağdıran,

hastalıklardan, felaketlerden koruyan, Tanrı ile irtibatı sağlayan (Ergun, 2012, s. 46-54) ağaç, yeryüzünde insan yaşamını kolaylaştıran güçlere sahiptir. Bu sebeple eski Türkler yaşamlarını bu gücü hoşnut etmek üzere düzenlemiş ve ağaca olan saygısını göstermiştir. Yukarıda yer verilen örnekler ile bu saygının ve davranış kalıplarının canlı bir şekilde günümüzde de yaşatıldığını görmek mümkündür. Ağaca yönelik geliştirilen olumlu davranışlar ile ağacın fayda sağlayacağı, cehennemden koruyacağı, hastalıklara iyi geleceği vb. inanışlar bulunmaktadır. Bu faydaları elde etmeye yönelik davranışlar sergilenerek kurallar oluşturulmaktadır. Böylece inanç temelli geliştirilen davranış kalıplarının hukukun işlevini yerine getirdiğini, toplumsal düzen ve asayişin korunmasında etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Yukarıda örnekleri verilen, kültürel bağli gelişen halk hukuku uygulamaları geleneksel özellik barındırmaktadır. Eski Türk yaşantısında ağacın yanında dua etmek, ağaca kurban sunmak, ağacın ata mirası olarak görülmesi ve mirasa saygı duyulması, ağaca yönelik olumlu tutum sergilemek; günümüzde belirli bölgelerde bu uygulamaların varlığını sürdürmesi ve ağaca yönelik kuralların var olması köklü geleneğin bir göstergesidir. Bu inanma ve uygulamalar geleneksel özelliğini korumanın yanında asırlar boyu sürdürülerek süreklilik kazanmış ve zorunlu⁵ olarak görülmüştür. Böylece bu kurallar ve uygulamalar halk hukuku hâlini almıştır. Aksi takdirde Alan Dundes'in ifade ettiği gibi “*tüm gelenekler yasa değildir. Ancak halk hukuku gelenekseldir*” (Dundes ve Dundes, 1995, s. 4).

Sonuç

Eski Türkler, bilinen ilk yurdu Orta Asya'da bozkır hayatının sunmuş olduğu imkânlar ile özgür, doğayla iç içe bir yaşam sürmüştür. Bu yaşam şekli dolayısıyla doğa ve doğaya ait unsurlar onların yaşamlarında büyük önem taşımaktadır. Sosyal, ekonomik, siyasi vb. tüm alanları etkisi altına alan doğa koşulları eski Türk yaşantısının sosyal normlarını da şekillendirmiştir. Bu anlayış ile doğa unsurlarına yönelik çeşitli inanışlar ve bu inanışlar ile temellenen davranışlar oluşmuştur. Onların doğanın dengesini ve toplumsal düzeni bozan davranışlarının sonucunda ise doğada bulunan kutsal ruhların yaptırımlarının olacağına inanılmaktadır. Çalışmamızda konu edilen gök, su, ağaç gibi doğa unsurları bu anlayışın bir örneği olarak sunulmuştur.

Eski Türkler, doğa unsurlarının gücü ile yaşamlarını sürdürmeye çalışırken süreklilik kazanan davranışları sosyal norm hâlini almış ve bu yolla kolektif bir bilinç oluşmuştur. Bu bilinç ile toplumsal düzeni oluşturmuş ve asırlar boyu sürdürmüşlerdir. Din ve inanışlardan beslenen sosyal normların toplum tarafından yaratılıp sözlü hukuk kuralları haline gelmesi de Türk hukuk sisteminin temellerini yansıtmaya yönüyle dikkat çekicidir.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. (Işıқтаç, 1992, s. 40-44).

Çalışmada yer alan örneklerde görüldüğü üzere doğa unsurları ceza ve ödül sistemi ile toplumsal düzeni sağlamıştır. Örneğin, yenilgi ve düşmana teslim olmak Gök Tanrı'yı kızdıran eylemler olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla toplum, yenilmemek için mücadele etmekte ve düşmana teslim olmamanın yurdu ve halkı korumanın yollarını aramaktadır. Tanrıyı kızdırmamak üzere gerçekleştirilen bu eylem aynı zamanda güçlü kahramanların yetişmesini ve yurdun bütünlüğünün korunmasını da sağlayarak toplumda bir sistem ve düzen oluşturmaktadır. Aynı şekilde çocuksuzluğun tanrının gazabı olarak görülmesi ve çocuksuz kişilerin toplum tarafından ayıplanması, çocuksuz ailelerin çocuk sahibi olmak için yollar aramasına sebebiyet vermektedir. Bu çaba sonucunda hem toplumun en küçük ve önemli birimi olan aile yapısı tamamlanmakta hem de çocuksuz olarak nitelenen ve hor görülen kişilerin toplum içindeki itibarı artmaktadır. Özellikle erkek çocukların doğumu, halkın ve yurdun korunması için önemli görülmektedir. Zorlu bozkır yaşantısında yurdun savunulması ve bütünlüğü için bu, temel bir ihtiyaçtır.

Kötü söz söylemenin Gök Tanrı ve ağacın kutsal ruhu tarafından yasaklandığına inanılması ve buna uygun davranışlar geliştirilmesi; çocuk terbiyesinin, ahlaklı bir toplum yapısının oluşması ve dolayısıyla toplum düzeni için önemli bir yaptırımdır. Bu kurala uyulmadığı takdirde tanrının kızgınlığını gök gürültüsü, şiddetli fırtına, kısırlık ve ölüm gibi cezalar ile göstereceğine inanılmaktadır.

Doğada bulunan kutsal ruhlar yalnızca ceza veren varlıklar değildir. Tanrı ve ruhlar aracılığıyla ödül sistemi ile de toplumsal düzenin sağlandığını görmek mümkündür. Örneğin kısırlıktan kurtulmanın ve toplum içinde itibar kazanmanın yolu; kutsal suya, ağaca kurban sunmak, ruhlara saygılı olmak gibi uygulamalardır. Böylesine büyük hikmetler sergileyen suyu ve ağacı korumak da toplum için önemli görülmüş ve bu unsurları korumaya yönelik, çalışmamızda yer verildiği gibi, sözlü hukuk kuralları oluşturulmuştur. Bu kurallar gerek tanrının ağır yaptırımlarından korunmak, toplumsal ihtiyaçları karşılamak gerekse bir ödül elde etmek amacıyla düzenli ve sürekli bir şekilde uygulanmıştır. Bu olumlu ve olumsuz davranış kalıpları sonucunda halk hukuku işlevini başarılı bir şekilde yerine getirmiş ve eski Türk yaşantısında düzen, asayiş sağlanmıştır. Bu inanış temelli davranışların izlerine günümüzde de rastlanılmakta; sözlü hukuk kuralları belirli kesimlerde canlılığını korumaktadır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

KAYNAKÇA

- Arsal, S. M. (1947). *Türk tarihi ve hukuk*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Akı, E. (2007). *Hukukun temel kavramları*. Barış.
- Akpınar, T. (1999). *Türklerin din ve hukuk tarihi*. İletişim.
- Alinge, C. (1967). *Moğol kanunları* (Coşkun Üçok, Çev.). AÜ Hukuk Fakültesi.
- Atnur, G. (2002). *Başkurt ve Tatar efsaneleri üzerine karşılaştırmalı motif çalışması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Baldick, J. (2016). *Hayvan ve şaman*. (N. Şahin, Çev.). Hill.
- Bayat, F. (2016). *Türk mitolojik sistemi*. Cilt: II. Ötüken.
- Baysal, N. (2019). *Türk halk kültüründe su*. [Doktora Tezi], İzmir: Ege Üniversitesi.
- Beşevliev, V. (1945). *Proto bulgar dini*. (Türker Acaroğlu, Çev.). Belleten, 9(34), 213-261.
- Boçarov, V. V. (2020). *Hukuk antropolojisi*. Doğu Kütüphanesi.
- Boratav, P.N. (1994). *100 soruda Türk folkloru*. Gerçek.
- Boratav, P.N. (2012). *Türk mitolojisi*. (R. Özbay, Çev.). BilgeSu.
- Burkanov, A. V. (2013). *Hakasların geleneksel dünya tasavvurlarında su iyesinin dişil başlangıcı* (A. Bağcı, Çev.). Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (36), 9-22
- Cin, H., Akgündüz, A. (2017). *Türk hukuk tarihi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Crawford, H. Toy. (1899). Taboo and morality. *Journal of the American Oriental Society*, 20, 151-156.
- Dal, S. (2023). *Kazak destanlarında halk hukuku unsurlarının değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- De Guignes, J. (2018). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair batı Tatarlarının tarihi umumisi* (H. Cahı, Çev.). Ötüken.
- Dundes, R., Dundes, A. (1995). What is folk law?. Alison Dundes Renteln and Alan Dundes (Ed.). *Folk law-essays in the theory and practice of lex non scripta*, V. 1, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1-4.
- Dursun, A. (2015). Türkiye Türkçesi atasözlerinde sözlü hukuk. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (38), 151-160.
- Dursun, A. (2016). *Türk halk hukuku*. Ötüken.

- Edgerton, B. R. (1985). *Rules, exceptions, and social order*. California.
- Eliade, M. (2014). *Dinler tarihine giriş* (Lale A. Özcan, Çev.). Kabalıcı.
- Ergin, M. (2012). *Orhun abideleri*. Boğaziçi.
- Ergin, M. (2014). *Dede korkut kitabı I*. Türk Dil Kurumu.
- Ergun, P. (2012). *Türk kültüründe ağaç kültü*. AKM.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. Kabalıcı.
- Eşmeli, İ. (2014). Dinler tarihi açısından gök cisimleri ve tabiatla ilgili inanış ve uygulamalar (Muğla Yatağan örneği). *Dini Araştırmalar*, 17 (45), 195- 208.
- Etnoloji sözlüğü. (1971). (S. V. Örnek, Haz.) Ankara Üniversitesi DTCF.
- Frazer, J.G. (2020). *Altın dal- dinin ve folklorun kökleri*. YKY.
- Freud, S. (1998). *Totem ve tabu I* (N. Berkes, Çev.). Çağdaş.
- Güriz, A. (2003). *Hukuk felsefesi*. Ankara: Siyasal.
- Gökçe, M. (2019). Menteşe bölgesi yörüklerinde islam öncesi inançların izleri. İlhan Şahin (Ed.), *Yörükler Orta Asya'dan Anadolu'ya*. Bursa: Osman Gazi Belediyesi, 59-74.
- Harrison, J. (1913). *Ancient art and ritual*. Williams and Norgate.
- Harva, U. (2014). *Altay panteonu*. (Ö. Suveren., Çev.). Doğu Kütüphanesi.
- Işıқтаç, Y. (1992). *Hukukun kaynağı olarak örf-âdet hukuku*. Kazancı.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (2020a). Türklerde su kültü ile ilgili gelenekler. *Makaleler ve İncelemeler*, C. I. içinde (s.491-495). TTK.
- İnan, A. (2020b). Türk boylarında dağ, ağaç (orman) ve pınar kültü. *Makaleler ve İncelemeler*, C. II. içinde (s. 253-259). TTK.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk millî kültürü*. Ötüken.
- Kalafat, Y. (2012). *Türk halk inançlarında tabu*. Berikan.
- Karataş, H. (2016). *Halk hukuku uygulamaları ve sürgün gelinler*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Köprülü, M. F. (2005). Ortazaman Türk hukuki müesseseleri İslam amme hukukundan ayrı bir Türk amme hukuku yok mudur? *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. Akçağ.
- Maine, Sir H. S. (1861). *Ancient law*. London.
- Malinowski, B. (1998). *İlkel toplum*. (H. Portakal, Çev.). Öteki.
- Ögel, B. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları*. Millî Eğitim.
- Ögel, B. (2014a). *Türk mitolojisi*, C. I. Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2014b). *Türk mitolojisi*, C. II. Türk Tarih Kurumu.
- Özarslan, M. (2003). Türk kültüründe ağaç ve orman kültü. *Türkbilig*, 5, 94-102.
- Örnek, S.V. (2014). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. BilgeSu.
- Pamir, A. (2003). Türkler'in geleneksel dini Şamanizm'in Orta Asya eski Türk kamu hukuku'na etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52, 155-185.
- Rousseau, J.J. (1987). *Toplum sözleşmesi*, (V. Günyol, Çev.). Adam.

- Roux, J.P. (2011). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (A. Kazancıgil, Çev.). Kabalcı.
- Sumner, W. G. (2008). *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals*. Athenaum.
- Turan, F. A. (2011). Orta Asya'dan Anadolu'ya mitik yolculukta tabiat olayları. *Millî Folklor*, 23 (90), 49-59.
- Türkçe sözlük* (2011). Türk Dil Kurumu.
- Yakut, E. (2002). Eski Türklerde hukuk. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(3), 401-426.
- Yıldırım, D. (1972). Dede Korkut ve Yunus Emre'de hayat, tabiat, tanrı ve ölüm. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 20, 37-47.
- Yıldırım, S., Kuzu, F. (2020). Türk ve Türk Dünyası destanlarında ağaç etrafında şekillenen anlam olgusu. *Türkoloji*, 103, 36-58.
- Yörükân, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan evvel Türk dinleri Şamanizm*. Ötüken.
- Winick, C. (1970). *Dictionary of anthropology*. Littlefield, Adams & Co.